

UYGUR YENİLEŞME SÜRECİ, MATBUATIN GELİŞMESİ VE YENİ HAYAT GAZETESİ*

Adem YELOĞLU**

Özet

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında Türk topluluklarının içinde bulunduğu geri kalmışlıktan kurtulmak ve asimilasyona boyun eğmemek için arayışlara girmesi, bunun nedenlerini ve çarelerini aramaları Türk aydınlarında Ceditçilik fikrini doğurmuştur. Onlara göre kendi kültürlerine aynı zamanda modern çağa uygun bir hayat tarzı geliştirilmeli ve halka anlatılmalıydı. Bu yolda ilk kıvılcım Bahçesaray’da atılmış ve İsmail Gaspıralı tarafından Usul-i Cedit okulları açılmıştır. Bu kıvılcım daha sonraları bütün Türk dünyasında yankı bulmuştur. Doğu Türkistan’da bu kıvılcımdan nasibi alanlardandır. Nitekim Kırım, Kazan ve İstanbul gibi bölgelerle herhangi bir şekilde irtibat kuran aydınlar burada gördüklerini kendi bölgelerinde uygulamaya çalışmışlardır. Okullar açarak matbaa kurarak ve gazeteler çıkararak yenilikleri kendi toplumlarına anlatmaya ve bu tarzda hayat sürdürmeye gayret etmişlerdir.

Doğu Türkistan’da matbuatın kurulması ve gelişmesinde Avrupa’dan gelen misyonerler de etkili olmuştur. 1912 yılında ilk matbaayı kurarak farklı amaçla da olsa dini kitaplar ve broşürler basmışlardır. Yaptıkları dini faaliyetten dolayı halk ayaklanarak matbaaya el koymuştur.

Doğu Türkistan’da ilk gazete Hacı Kutluk Şevki tarafından çıkarılmış ve sonra çıkarılan gazetelere de emsal olmuştur. Hacı Şevki, kumaşlara yapılan baskıdan ilham alarak bir ahşap baskı makinesi geliştirmiş, bu matbaada gazete ve kitaplar basmış, imkânsızlıklar içinde çıkardığı gazete kapatılmış fakat mücadeleye devam eden Hacı Şevki farklı isimle yeni gazete çıkarmaya devam etmiştir.

Bu bildiride Doğu Türkistan’daki yenileşme süreci, bu tarzda kurulan okullar, çıkarılan gazeteler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygur yenileşme hareketi, Uygur matbaatı, Yeni Hayat

UIGUR INNOVATION PROCESS: DEVELOPMENT OF THE PRESS AND YENİ HAYAT NEWSPAPER

Abstract

In the late 19th century and early 20th century, backwardness and assimilation faced Turkish communities gave rise to a new intellectual movement called “Ceditçilik” which means innovation.

* Makale, 26-28 Nisan 2017 tarihleri arasında Niğde’de düzenlenen IV Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu’nda “Uygur Yenileşme Süreci ve Yeni Hayat Gazetesi” başlığıyla sunulmuş bildirinin genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

** Dr. ademyeloglu@hotmail.com

According to followers of this movement, a lifestyle both appropriate for Turkish culture and modern must have been developed and told to their society. First steps had been taken with the foundation of Usul-i Cedid School by İsmail Gaspıralı in Bahçesaray. Later, this initiative had a broad repercussion in Turkish World. Thanks to intellectuals who were somehow informed of developments in Kırım, Kazan and Istanbul, Eastern Turkestan was one of the places affected by the new trend. They tried to implement what they had experienced in these places to their region. Founding printing house, publishing newspapers and also opening schools, they gave voice to the movement and lived up to it.

The missionaries from Europe were also influential in the establishment and development of the printing house in East Turkestan. In 1912, they established the first printing press and printed religious books and brochures for different purposes. Due to the religious activity they made, the people uprising and confiscated the printing press.

The first newspaper in eastern Turkestan was issued by Hacı Kutluk Şevki then it set a precedent for the newspapers issued later. He developed a printing press inspired by printing on fabrics and printed newspapers and books at this printing press. Then the newspaper was closed but continued to struggle by another publishing a new newspaper with another name.

In this manifesto, schools and newspapers of innovation period of Eastern Turkestan and period's itself will be discussed.

Keywords: Uigur innovation movement, the Uigur Press, Yeni Hayat

Giriş

Birçok alanda ıslahatlar ve yeniliklerin olduğu Doğu Türkistan'da yenileşme süreci, İdil-Ural Bölgesiyle eş zamanlı olarak başlamasına rağmen matbuatın ortaya çıkışı ve gelişmesi daha geç olmuştur. Doğu Türkistan'da matbuatın geç olmasının bir sebebi de, bu hareketin başladığı merkezlerden uzak oluşu kabul edilebilir. Doğu Türkistan'da matbuatın ilk temsilcileri Avrupalı misyonerler olmuş bunu yerli müteşebbis takip etmiştir. Hacı Kutluk Şevki, Doğu Türkistan'daki hem matbaacılığın hem de gazeteciliğin ilk temsilcisidir. Hacı Şevki, yayımladığı gazete, kitap ve diğer neşriyattan dolayı yönetim tarafından tutuklanıp akıbeti meçhul olduğu için olsa gerek adı pek anılmamıştır.

Halkın bilinçlendirilmesi, gerici anlayıştan kurtarılması gibi konularla mücadelenin eğitimle olduğu kadar neşriyatla da yapılması Hacı Şevki'nin fikir ve gayretiyle olmuştur. Ona göre insanların çağa uygun olarak eğitilmesi, aydınlatılması ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Yeni neslin bilinçlendirilmesi yeni açılan okullarda eğitim yoluyla yapılırken halkın bilinçlendirilmesi yayımlanan gazete ve dergiler yoluyla olmuştur. Nitekim dönemin gazetelerinden edindiğimiz bilgilerde özeleştirilme yapılmakta ve geri kalmışlığa çareler aranarak bütün halk bu hareketin içine

çekilmeye çalışılmıştır. Bu düşünce ile hareket eden toplumun ileri gelenleri eğitim yanında neşriyata da büyük önem vermişlerdir Bir taraftan eğitim ile ilgili yeni düzenlemeler yapılırken diğer taraftan halkı bilinçlendirme yoluna gidilmiş ve halkı aydınlatmak için matbaalar kurularak gazeteler çıkarılmıştır.

1. Doğu Türkistan'ın 1755-1949 Yılları Arasındaki Siyasî Durumu

Bugün Şinciang Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırılan coğrafi konumu, doğal kaynakları ve geçmişi açısından önemli bir yere sahip olan Doğu Türkistan, 1750'li yıllarda Hocalar devrinden sonra 1755-1865 yılları arasında bir taraftan İngiltere ve Rusya diğer taraftan Çin ile mücadele etmiştir. Aynı zamanda bir denge politikası kurmaya çalışılmıştır. İngiltere bir taraftan bu coğrafyayı elde etmeye çalışırken diğer taraftan burada bağımsız bir devletin kurulmasına karşıdır. Rusya ise batısını işgal ettiği bu coğrafyanın doğusunu da işgal etmek isterken aynı zamanda burada Uygurlar tarafından bağımsız bir devlet kurulmasını istememektedir.

1755 yılında Çin askerlerinin bölgeye girmesiyle bölge Çinliler tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten 1865 yılına kadar olan dönem birinci Çin istilası olarak adlandırılır (Demirağ, 2014: 32). Uygurlar her ne kadar bu işgale karşı koymak için yıllar süren ayaklanmalara kalkışsalar da lehlerine bir sonuç alamamışlar, ancak Çinlilerin kendinden aldıkları arazileri, eğitim kurumlarını ve vakıfları geri alırlar (Koraş, 2015: 2). Bunlar, 1795 yılında Çin imparatorunun emri ile Uygurlardan tekrar geri alınmıştır (Demirağ, 2014: 232).

Yaklaşık yüz yıl süren isyanlar neticesinde bölgede Çin hâkimiyeti iyice zayıflamıştır. 1865 yılında Yakup Bey Hokand hanlığına bağlı olan Kaşgar valisini devirmiş Hokand hanlığının sona erdiğini ilan ederek Kaşgar ve Yarkent hükümdarı olmuştur. Yakup Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı, 1868'de Turfan, Urumçi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek hâkimiyet sınırlarını genişletmiştir (Emet: 2013, 1988). Böylece 1865 yılında Yakup Bey tarafından Doğu Türkistan'da Atalık Gazi Bey Devleti adıyla bağımsız bir Doğu Türkistan devlet kurulmuş ve bu devlet Osmanlı, İngiltere, Rusya ve Hindistan tarafından resmen tanınmıştır (Koraş, 2015: 2).

Atalık Gazi Bey Devleti'nin kurulmasından sonra İngiltere, başında Robert Shaw'ın olduğu ticarî bir heyeti bölgeye göndermiş yeni kurulan bu devlet ile ticarî anlaşmalar yaptırmıştır (Demirağ, 2013: 235). Yakup Bey, önceleri Rusya'dan gelecek bir ticarî sızmayı daha sonraları askerî sızmaların takip edeceği düşüncesi ile Rusya'ya karşı uzak bir politika izlemiştir. Fakat bu durum karşısında Rusya'nın tepkisi sert olunca Yakup Bey, Rusya'ya bir elçi göndermiş dostça ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Böylece İngiltere ile olduğu gibi Rusya ile de ticarî anlaşmalar yapılmıştır. Yakup Bey aynı zamanda oğlunu Osmanlı Devleti'ne göndererek yardım talep etmiş sultanın himayesine girmek istediklerini belirtmiştir. Osmanlı sultanı Sultan Abdülaziz bu isteğe kayıtsız kalmayarak silah, mühimmat ve askeri eğitim konusunda yardım yollamıştır. Yakup Bey Osmanlı

sultanının kendine verdiği emirlik unvanını almış, sultanın hâkimiyeti altındaki bu topraklarda sultan adına hutbe okutmuş onun adına sikke bastırmıştır (Demirağ, 2014: 237).

1877 yılında Yakup Bey'in ani ölümünü fırsat bilen Çinliler bölgeyi tekrar işgal etmiş (User, 2006: 124), 18 Kasım 1884 yılında da Çin İmparatoru'nun emriyle 19. eyalet olarak doğrudan imparatorluğa bağlamıştır (Emet, 2013: 1988).

Yakup Bey döneminde başlayan gelişmeler onun ölümünden sonraki dönemde de kendini göstermiş, 1912 yılında kurulan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yöneticiler bölgeyi kâğıt üzerinde elinde tutmuştur. Bu zaman zarfında mahallî idareciler merkezin zayıflığı sebebiyle tamamen bağımsız hareket etmişlerdir. Her ne kadar idareciler Çinli olsa da mahallî idareciler dış ülkelerle anlaşma bile yapabilmektedir (Emet, 2013: 1988).

Doğu Türkistan üzerindeki Mançu sülalesinin hâkimiyeti 1911 yılına kadar devam etmiş, 10 Ekim 1911 yılında Sun Yat Sen liderliğindeki milliyetçi Çinliler Vuçang'da çıkan askeri isyan neticesinde Mançu yönetimini devirerek iktidarı ele geçirmiş (Demirağ, 2014: 238), 12 Şubat 1912'de Mançuların son imparatoru Pu-yi tahttan indirilerek iki bin yıllık Çin imparatorluk rejimine son verilmiştir (Adıbelli, 2008: 77). Çin ulus devletinin kurucusu Sun Yat Sen tarafından bölgede cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Sun Yat Sen, Uygurları Hanlıların bir alt etnik grubu olarak kabul ediyordu ve bu görüş doğrultusunda Hanlıların (Çinliler) Uygurların yaşadığı verimli topraklara göç ettirilmesini uygulamaya koymuştur (Demirağ, 2014: 238).

1925 yılında Sun Yat Sen ölmüş yerine General Çang Kay Şek geçmiştir. General Çang Kay Şek, Çin Devleti sınırları içinde yaşayan tüm milletlerin Çin ailesine mensup olduğu ayrı milletlerin kültür, dil ve dinlerinin Çin bünyesinde eritilmesi gerektiği görüşündedir (Demirağ, 2014: 238).

1930'lu yıllara gelindiğinde ise merkezî idarecilerin halk üzerindeki baskıları artmıştır. Bunun sonucu olarak Nisan 1931'de Hoca Niyaz Hacı liderliğinde Kumul ayaklanması, Ocak 1933'te Mahmut Muhiti liderliğinde Turfan ayaklanması ve Şubat 1933'te Mehmet Emin Buğra liderliğinde Hoten ayaklanması olmuştur. Bunların yanı sıra Tarım Havzasında ve Altay'da da ayaklanmalar olmuş ve bunların neticesinde Doğu Türkistan Çinlilerden temizlenmiştir (Emet, 2013: 1989).

Sabit Damolla liderliğinde bir araya gelen milli liderler Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'ni ilan etmeye karar vermişler ve 12 Kasım 1933 yılında Kaşgar'da bu devlet kurulmuştur. Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı, başbakanı ise Sabit Damolla'dır. Lakin devletin ömrü çok kısa sürmüştür. Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı'nın hükümet ile ihtilafa düşmesi (Adıbelli, 2008: 99) ve Dunganlar ile mücadele etmesi, bunları fırsat bilen Sovyet ordusunun işine gelmiş ve 1934 yılının Ocak ayında Sovyetler Birliği yedi bin kişilik ordu ile Kaşgar'a saldırmıştır. Başbakan Sabit Damolla idam edilmiş (Adıbelli, 2008: 99), Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı, Urumçi'den Kaşgar'a gelen Afserof Hoca ile Urumçi'ye dönmüş ve genel vali yardımcısı olmuştur (Emet, 2013: 1989).

Bu hükümetin yıkılmasından sonra Sovyet-Rus kuvvetleri Doğu Türkistan'ın dış dünya ile ilgisini kesmiş, bölgeyi baskı altına almış ve bölgenin başına General Şin Sı Say'ı getirmiştir (Emet,

2013: 1990). 1934 yılından 1943 yılına kadar aralıksız devam eden baskı ve zulümler neticesinde çıkan isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

Üçüncü devlet ise 1944'te kurulmuştur. 1944'te Gulca şehri Çinlilerden temizlenmiş "Üç Vilayet İnkılabı" olarak bilinen ayaklanmalardan sonra Doğu Türkistan Türkleri Ali Han Töre başkanlığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Lakin Komünist Çin kuvvetleri, 1949 yılında Stalin'in de onayı ile Doğu Türkistan'a girmiş ve bu devleti işgal etmiştir (User, 2006: 125). 1955 yılında ise bölge, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Şinciang Uygur Özerk Bölgesi adıyla muhtar bir cumhuriyet olarak kabul edilmiştir.

2. Uygur Yenileşme Süreci

Doğu Türkistan tarihindeki yenileşme süreci¹ incelendiği vakit çalışmaların çağa uygun modern eğitim sistemi geliştirmek, ordu düzeni, ayakta kalabilmek, çeşitli yollarla halkı bilinçlendirmek ki gazete bunların başında gelmektedir, gerici anlayıştan kurtulmak, çağa ayak uydurmak, yönünde olduğu görülür.

Yenileşme sürecinin başlangıcı Yakup Bey zamanına dayanmaktadır (Karluk, 2009: 292). Nitekim Yakup Bey, Osmanlı Devleti'nden silah, silah kullanma ve asker eğitimi için uzman subay ve teknik eleman gibi konularda destek almış ve İngiltere'den silah temin etmiştir. Bununla birlikte İngiltere ve Rusya arasındaki güç mücadelesini iyi değerlendirerek güçlenmiştir (Koraş, 2015: 3).

Uygur aydınlarının bu dönemde eğitim alanında ilham merkezleri Kırım Bahçesaray, Kazan, Taşkent ve İstanbul olmuştur (Karluk 2009: 295). Adı geçen merkezlerle bir şekilde irtibatı olan aydınlar ve ayrıca eğitim almak için İstanbul'a gidenler veya hac vazifesi için Mekke'ye giden aydınlar, yolculukları esnasında İstanbul'a uğramışlar burada gördüklerini kendi bölgelerinde uygulamaya çalışmışlardır.

Kırım Bahçesaray, Kazan ve Taşkent gibi bölgelerdeki aydınlar Sovyetler Birliği'nin asimilasyon politikasına karşı yenilik arayışına girmişler ve kendi kültürlerine bağlı olarak hayatını devam ettirebilmek asimile olmamak için çaba göstermişlerdir. Bu yoldaki çalışmaların başında İsmail Gaspıralı'nın Kırım Bahçesaray'da ilk Cedit okulunu açması önemli bir husustur.

Kırım Bahçesaray'da başlayan Cedit hareketi, Musabayuf kardeşlerden Bahavudun Bay'ın Kazan'da eğitimini tamamlayıp dönerken beraberinde getirdiği üç muallimi Gulca'da medreseden bağımsız çağdaş yeni bir mektep yaptırarak burada istihdam etmesiyle yankı bulmuştur (Koraş, 2015: 9).

İdil-Ural bölgesi ile Batı Türkistan'da Bolşevik ihtilali sonrası SSCB'nin kuruluşu ile sona eren Cedit Hareketi, Doğu Türkistan'da iç karışıklıklardan da faydalanarak 1949 yılında Mao

¹ Yenileşme süreci diye adlandırdığımız zaman dilimi, Yakup Bey döneminden 1955 yılında Şinciang Uygur Özerk Bölgesinin kurulmasına kadar olan süreçtir.

Zedung'un iktidara gelip rejimi ve sistemi değiştirmesine kadar sürmüş, ömürleri kısa olsa da 1933 ve 1944 yıllarında iki başarılı bağımsızlık hareketinin doğmasına sebep olmuştur.

3. Uygur Yenileşme Sürecinde Eğitim

Yakup Bey'in ölümünden sonra Çin İmparatorluğu'na bağlanan Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar için bu dönem dış ilişkiler, eğitim, ticaret ve sanayi alanında önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Çünkü Mançu sülalesinin eyaletine dönüşen bu bölgede yönetim tamamen Çin tarzı örgütlenmeyi esas alsada eğitim kurumları ve sosyal yapı kendi haline bırakılmıştır. Bundan dolayı bölge aydınları ve yurt büyükleri eğitime büyük önem vermiştir. Cedit metodunu uygulamaya çalışmışlardır. İstanbul'a gönderilen öğrencilerin eğitimini tamamlayıp gelmeleri, İstanbul Kazan Ufa'dan davet edilen öğretmenler sayesinde yenilikçi eğitim kısa zamanda büyük mesafeler almıştır (Karluk: 2009, 294).

Uygur yenileşme sürecinde eğitimde ilham alınan merkezlerin başında Kazan ve İstanbul gelmektedir. Eğitimini İstanbul'da tamamlayıp dönen Uygur aydınları, Kırım Kazan gibi yerlerde eğitimini aldıktan sonra dönerken İstanbul'a uğrayan aydınlara ve Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye gidenlerin, giderken veya dönerken İstanbul'a uğrayıp gelmeleri, Uygur aydınlarının İstanbul'u ve buradaki gelişmeleri öğrenmelerini sağlamıştır. Bunların başında Abdülkadir Damollam, Sabit Damollam, Musa Hacım ve oğulları Bahavudun Bay ve Hüseyin Bay, Mesut Ependi, Memtili Ependi, Kurban Koday ve İstanbul'dan eğitim vermesi için getirilen Ahmet Kemal İlkul gelmektedir (Karluk, 2009: 302).

Bu aydınlara, kendi bölgelerini diğer Türk yurtları ile karşılaştırıp oralardan örnekler verirler. Onlara göre mevcut eğitim sistemi ıslah edilmeli ve çağa uygun bir eğitim sistemi geliştirilmelidir. Bu aydınlara, gelişmenin ve kalkınmanın tek çaresinin eğitim olduğunu vurgulamışlardır. Bu nedenle de Artuş'ta kurulan ilk Usul-i Cedit okulunun tüm bölgede açılması savunulur ve matbaalar kurularak çeşitli kitaplar basılır. Bütün bunlara yaparken işbirlikçilerin ve gelenekçilerin yoğun tepkisine de maruz kalırlar.

Yukarıda adı geçen Uygur aydınlarından Musa Hacım hayatı boyunca yeniliği savunan ve eğitime önem veren bir Uygur aydınıdır. Nitekim çocuklarını da bu yönde yetiştirmiştir. Musa Hacım'ın oğlu Bahavudun Bay babasının yolunda gitmiş eğitime büyük önem vermiştir Bahavudun Bay Kazan'da eğitimini tamamladıktan sonra beraberinde  muallim getirir ve 1875 yılında Gulca'daki medrese yakınında bağımsız bir okul yaptırır ve beraberinde getirdiği muallimlerle yeni tarz eğitime başlar. Daha sonraları Gulca'da 1889-1928 yılları arasında Hseyniye Mektebi, Hüner Kesip Mektebi, Turaniye Mektebi, Sayramiye Mektebi, Mekteb-i Nur, Dernek Okulları, Keşfiye Mektebi, Murat Mektebi (Koraş, 2015:10) gibi çeşitli okullara açarak Usul-i Cedit eğitiminin yaygınlaşmasını sağlar. Bu okullarda Cedit Usuli eğitim verilir. Bahavudun Bay, bunların yanı sıra abisinin de desteğini alarak 1885 yılında Artuş'un İkisag köyünde Hseyniye Mektebini açmıştır. Bu mektep, Uygur yeni maarif sisteminin simgesi olmuş ve Cedit tarzında eğitim yapan ve medreseden

bağımsız ilk mekteptir (Karluk, 2009: 309). Bahavudun Bay'ın eğitime verdiği önem ve bu yolda yaptıkları büyük önem arz etmektedir. Nitekim Abdülkadir Damollam kurduğu “Matbaa-yı Hurşid” ve “Matbaa-yı Nur” da Bahavudun Bay'ın desteğini almıştır. Ahmet Kemal İlkul'un da Doğu Türkistan'a gelip öğretmenlik yapmasında Bahavudun Bay'ın etkisi büyüktür. Çünkü Ahmet Kemal İlkul'u Doğu Türkistan'a gönderen Talat Paşa'dır. Talat Paşa'dan bu istekte bulunan da Bahavudun Bay'ın kardeşidir. Bahavudun Bay'ın kardeşi Obul Hasan'ın Talat Paşa ile görüşmesinin neticesinde Ahmet Kemal İlkul bölgeye gelmiştir (Koraş, 2015: 10). Ahmet Kemal'in bölgeye gelmesiyle birlikte bu okullar yeni bir aşamaya girer. Okullardaki öğretmen ihtiyacını karşılamak için bir öğretmen okulu açılır (Karluk, 2009: 310). Ahmet Kemal, ayrıca İstanbul'dan bir matbaa makinesi getirterek “*Ulug Din*” adında bir dergi de çıkartır. Bütün bunlar Bahavudun Bay'ın desteğiyle yapılmıştır. Daha sonraları bu gelişmeler bölgedeki idarecileri rahatsız eder, Ahmet Kemal tutuklanır ve bu öğretmen okulu da kapatılır.

Cedit hareketinin Doğu Türkistan'da yankı bulmasıyla açılan okullar, Cedit tarzında, modern çağa uygun eğitim yapılması, bu okullarda okutulacak ders kitapları ve materyallerin basılması için yeni matbaalar kurulması, kurulan dernekler ve araştırma cemiyetleri vasıtasıyla Kazan'a ve İstanbul'a öğrenciler gönderilmesi, aynı zamanda çağdaş Uygur edebiyatının da teşekkülünü oluşturur (Koraş, 2015: 10)

4. Uygur Yenileşme Sürecinde Matbaa ve Gazeteler

Cedit hareketinin Doğu Türkistan'da yankı bulması ve Usul-i Cedit okullarının açılması, bu okullarda okutulacak ders kitaplarının ve materyallerinin Uygur Türkçesi ile basılması, beraberinde matbaa ihtiyacını doğurmuştur. Açılan bu matbaalar, sadece ders kitaplarının basımı yanında aynı zamanda Uygur gazeteciliğinin de ilk adımı olmuştur.

Doğu Türkistan' da kurulan ilk matbaa olarak “Matbaa-i Hurşid” ve “Matbaa-i Nur”² u söylemek mümkündür. Bu matbaalarda birçok kitaplar basılmıştır. Bunların başında, “*İlm-i Tecvid*”, “*İlm-i Hesap*”, “*İlm-i Cugrafiye*”, “*Mühim Eqidiler Savatı*”, “*Gödeklerge Terbiye*”, “*Edebiyat Açquçı*”, “*Ösmürlerge Nasihat*”, “*Ammege Nasihat*” gibi kitaplar gelmektedir. Bu kitaplar, tüm Uygur bölgesindeki Cedit okullarında ve bazı medreselerde yaygın olarak okutulmuştur (Karluk, 2009: 303).

1905 yılında Kaşgar'da “Şivit” adında bir matbaa kurulmuştur ve bu matbaada “*Sultan Satuk Boğrahan*” ve “*Dünya Coğrafyası*” adlı iki kitap basılmış ve yayımlanmıştır (Kaşgarlı, 1998: 528).

² Bu matbaaların kimler tarafından ve ne zaman kurulduğu hakkında iki farklı görüş vardır. Birincisi 1910 yılında Abdülkadir Damollam tarafından Bahavudun Bay'ın desteğiyle kurulmuştur (bk. Karluk, 2009: 303). İkinci görüş Matbaa-i Hurşid'in (Nur Matbaası) 1899 yılında birçok aydın ve zengin Uygurlar tarafından kurulduğu, Matbaa-i Nur'un ise 1910 yılında Yenihisarlı Nurhacı tarafından kurulduğu görüşüdür (Baran, 2007: 194). Üçüncü görüş ise “Matbaa-i Hurşid, Matbaa-i Nur” 1899 yılında Bahavudun Bay'ın yardımıyla, Matbaa-i Nur ise 1910 yılında Yenihisarlı Nurhacı tarafından kurulduğu görüşüdür (Tevekkül, 2014: 2686).

Hacı Kutluk Şevki, taş matbaanın kullanımının zorluğundan dolayı matbaada geliştirme yapmayı düşünmüş, 1918 yılında geleneksel kumaş dokumacılığı yapan dokumacıların baskılarından etkilenecek ağaç matbaa yaptırmış ve bu matbaa ile “*Ah*” (*Şu'ur*) gazetesini çıkarmıştır (Tevekkül, 2014: 2686).

1920 yılında Gulca/Küre’de bir taş matbaa kurulmuş ve çok sayıda her çeşit edebi kitap neşredilmiştir (Kaşgarlı, 1998: 528).

Doğu Türkistan’da matbuatın gelişmesinde misyonerlerin de önemli bir rolü vardır. İsveçli misyonerler 1892 yılında Doğu Türkistan’a gelerek bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kaşgar’da çok aktif olan bu misyonerler faaliyetlerine bir yenisini eklemişler ve Kaşgar’da 1912 yılında *İsveç Misyonerler Matbaası* adında bir matbaa kurmuşlardır. Misyonerler bu matbaada İncil ve çeşitli dini broşürler basarak dağıtmaktadırlar. Bunu yanı sıra bölgedeki yetim çocukları Hristiyanlaştırmaya çalışmışlardır (Karluk, 2009: 304). Bütün bu olanlardan rahatsız olan halk matbaaya el koymuş, bu matbaa Uygurların elinde 1938 yılına kadar faaliyet göstermiştir.

Doğu Türkistan’da ilk gazete çıkaran yerli kişi Hacı Şevki Kutluk olmuştur. Hacı Şevki’nin 1918 yılında dokumacıların kumaşa gül deseni vermesinden etkilenecek yaptığı baskı makineleri ile çıkarılan “*Ah*” gazetesini (Tevekkül, 2014: 2686), Çin hükümdarı tarafından durdurulmuştur (Kaşgarlı, 1998: 528). Gazetenin yayını durdurulsa da Hacı Şevki durmamış 1933 yılında tekrar gazete çıkarmaya başlamıştır.

1922 yılında İli’de “*İli Çiftçileri*” adında bir gazete yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazete 1924 yılında “*İli Şinciang Gazetesi*”, 1936 yılında “*İli Deryası*” ismi ile yayımlanmaya devam etmiştir. 1944 yılında yayından kaldırılarak yerine “*Azad Şarki Türkistan*” gazetesi yayımlanmaya başlamıştır (Baran, 2007: 195).

Doğu Türkistan’da 1949 yılına kadar “*Şinciang Uygurlar Geziti*”, “*Kaşkar Şinciang Geziti*”, “*Şinciang Geziti*”, “*Çöçek Uçirliri Şinciang Geziti*”, “*İnkilabçil Yaşlar Geziti*”, “*Erk Geziti*” adında gazeteler yayımlanmış (Baran, 2007: 195), bu gazetelerin yayın hayatı bir yıl sürmüş, daha çok isim değiştirilerek yayın hayatına devam etmek zorunda kalmış ya da yayın hayatı durdurulmuştur.

5. Kutluk Hacı Şevki’nin Hayatı

Doğu Türkistan’da Cedit hareketinin yankı bulmasıyla bölgede açılan Usul-i Cedit okulları, okullarda okutulacak kitapların basılması için kurulan matbaalar, halkı aydınlatmak için arayışlara girilmesi gazeteciliğin ortaya çıkmasına ve gelişmesine de vesile olmuştur. Bu anlamda ilk gazeteyi çıkaran kişi Hacı Şevki Kutluk olmuştur.

Tanınmış düşünür, şair, tarihçi ve neşriyatçı olan Kutluk Hacı Şevki 1876 yılında Kaşgar’da dünyaya gelmiştir (Emincan vd., 2006: 278). Babası Abdurehim Bey Kaşgar’ın yerli subaylarından olup ilme düşkün bir insandır. Bu nedenle oğlunun eğitimine önem vermiştir. Kutluk Şevki ilk eğitimini Kaşgar’da almıştır. 1908 yılında hacca giden Abdurehim Bey oğlunu da yanında götürmüş,

Hacdan sonra Mısır'a gelmişler, Kutluk Şevki ilim tahsili için burada kalmış Arap dili ile İslam felsefesini öğrenmiştir. Buradaki tahsilinden sonra fen alanında bilgisini geliştirmek için babası ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki yenilikçilik ve sosyal gelişmelerle oğlunun tavrından etkilenen ve sevinen Abdurehim Bey oğlunun yüksek tahsiline burada devam etmesine razı olmuştur. Daha sonra babası ile birlikte Buhara'ya geçen Kutluk Şevki burada da eğitim almaya devam etmiştir (Tevekkül, 2014, 2684).

Yurt dışındaki tahsilinden sonra her yönden kendini geliştiren ve en önemlisi Türkistan bölgesinde gelişmeye başlayan Cedit hareketinden oldukça etkilenen Kutluk Şevki 1917 yılında Kaşgar'a dönmüştür. Kaşgar'a döndükten sonra kurtuluşun ancak eğitim ile olacağını anlayan Kutluk Şevki, Uygur ceditçiliğinin ileri gelenlerinden olan Abdülkadir Damolla ve diğer yenilikçi aydınlar ile birlikte okullar açmaya ve eğitim alanında çalışmaya başlamıştır. Kutluk Şevki açılan bu yeni okullarda öğretmenlik de yapmış, tarih ve coğrafya dersleri vermiştir (Tevekkül, 2014, 2685). Açılan bu okullar hainler ve gericiler tarafından sürekli olarak engellenmiş, mevcut yönetime sürekli şikâyet edilerek sonunda kapatılmıştır.

Kutluk Şevki, halkını, içinde bulunduğu bu gaflet uykusundan uyandırmak için başka neler yapabileceğini düşünürken vaktiyle İstanbul'da ve Buhara'da okuduğu zamanlarda Kazan'da neşredilmiş olan "*Vakit*" ve "*Şura*" dergileri aklına gelir. Matbuat ve neşriyatın kişinin düşüncelerini uzaklara yetiştirebilecek bir vasıta olduğunu, halka olup biteni anlatabileceği, yenilikçi düşünceleri yayabileceği bir vasıta olduğunu düşünür. Bu nedenle gazete çıkarmaya karar verir.

Hacı Şevki Kutluk ilk olarak 1918 yılında taş matbaadan biraz gelişmiş olan ağaç matbaa ile "*Anı*" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Bu gazetenin yayın hayatına idare tarafından son verilmiş, gazetenin ömrü çok kısa sürmüştür. Matbaanın kapatılmasından sonra Kutluk Şevki 1920-1924 yılları arasında Kaşgar'daki diğer milliyetçi düşüncedeki şairler ile birlikte "*Uyan ve İnkılap Eş'arları*", "*Esaret*" ve "*Cehalet Ot Yak*" adında şiir antolojileri neşretmiştir. 1929 yılında tekrar hacca giden Kutluk Şevki burada Mısırlı ulema ile tanışmış ve onlar tarafından çok sevilmiştir. Kendisine orada kalması teklif edilmişse de kendisi memleketine dönmesi gerektiğini ve halkı için yapması gereken çok şey olduğunu söyleyerek bu teklifi reddetmiş ve Kaşgar'a dönmüştür (Tevekkül, 2014, 2687).

Hacı Şevki Kutluk'un Uygur aydınlanma ve Cedit hareketine en büyük katkısı, halkı cehaletten kurtarmak, dünyadaki gelişmelerden haberdar etmek için çıkardığı gazetelerdir. İlk matbaası kapatılsa da Kutluk Şevki baskılara boyun eğmeyerek 21 Temmuz 1933 tarihinde "*Şarki Türkistan Hayatı*" adında başmuharrirliğini de kendisinin yaptığı başka bir gazete çıkarmaya başlamıştır.

Şarki Türkistan Hayatı gazetesi, 12 Kasım 1933 tarihine, yani Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmasına kadar bu isimde 12 sayı çıkmıştır. Gazetenin ilk sayısı bir sayfa olmakla beraber ikinci sayıdan itibaren iki sayfa olarak haftada bir sayı çıkmıştır. 13. sayıdan itibaren isim

değiştirerek “*Erkin Türkistan*” adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Bu adı almasında yeni devletin kurulması da etkili olmuştur. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, Rus müdahalesi ve milli mücadeleçilerin kendi içlerinde ihtilafa düşmesi gibi çeşitli sebeplerden dolayı Ocak 1934 tarihine kadar ancak dayanabilmiştir. Erkin Türkistan gazetesinin yayını da bu tarihte müdahale edilerek zorla durdurulmuştur.

Kutluk Şevki baskılara ve engellemelere boyun eğmeden 23 Ağustos 1934 tarihinde “*Yeni Hayat*” adında tekrar yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazete önce “*Urumçi Merkezi Uygur Akartış Birliği Kaşgar Şubesi Maarif Cemiyeti'nin Neşri*” olarak yayın hayatına başlamış, 1935 yılından sonra da “*Kaşgar Uygur Birliğinin Neşri*” olarak yayın hayatına devam etmiştir. 1936 yılı Haziran ayından sonra da gazetenin idaresi hükümet eline geçerek hükümet ile Kaşgar Akartış Uyuşması'nın birlikte yayımladığı ortak bir gazete olmuştur (Tevekkül, 2014: 2689). Gazete idare değiştirirse de Hacı Şevki Kutluk, gazetenin yayın hayatı boyunca başında olmuştur.

Yeni Hayat gazetesi 23 Ağustos 1934 tarihinden sonra ilk 12 sayısı haftada bir, 25 Ekim 1934 tarihinden sonra da haftada iki sayı ve her sayı iki sayfa olarak yayımlanmıştır. 1937 yılı Ocak ayından sonra yayımlanan gazetenin sayfa sayısı dörde çıkmıştır. Hükümetin eline geçtiği zamana kadar 162 sayı yayımlanmış, hükümet eline geçtikten sonra da 128 sayı çıkmıştır. İlk sayılarında baskı sayısı 900 civarında iken sonraları bu sayı 2500'e kadar çıkmıştır. 1937 yılının ortalarında Hacı Şevki'nin hükümet tarafından tutuklanmasıyla gazetenin yayın hayatı sona ermiştir (Tevekkül, 2014: 2689).

Kutluk Şevki 1937 yılının Nisan ayında Şin Sı Sey hükümeti tarafından tutuklanıp (Emincan vd., 2006: 282) aynı yılın ekim ayında Sovyetler Birliğinden gönderilmiş gizli polis cellat Mevlanof tarafından acımasız bir şekilde diğer beş akrabası ile birlikte boğazlanarak öldürülmüş ve bilinmeyen bir yere gömülmüşlerdir (Tevekkül, 2014, 2694).

6. Yeni Hayat Gazetesi ve İçeriği Hakkında

Gazetenin sağ üst kısmında İsmail Gaspralı'nın “*Dilde, Fikirde, İşte Birlik*” sloganı yer almaktadır. Gazetenin yayın içeriği, gazete başlığının altında “*dini, milli, ilmi, edebî, ahlaki ve siyasi gazetedir*” şeklinde açıklanmıştır. Gazetede halkı aydınlatan, dünyadaki gelişmelerden haberdar eden, toplumdaki aksaklıklara çareler arayan yazılara yer verilmiştir.

Hacı Şevki'nin çıkardığı gazetelerdeki haber ve makalelerin altında genellikle isim bulunmaz. Gazetede başyazıların gazete sahibi ve başmuharriri olan Hacı Şevki tarafından yazıldığı büyük ihtimaldir. Ancak diğer haber ve yazıların kimler tarafından yazıldığı belirtilmemiştir. Bu durumu, onları da Hacı Şevki'nin yazdığı şeklinde yorumlamak mümkünse de ikinci ihtimal haber ve yazı sahiplerinin hayatından endişe ederek isim yazmadıkları şeklinde olabilir.

Toplumdaki aksaklıklar ve yanlışlıklar sebepleriyle verilirken bunlara çözüm önerileri üretilmiştir. Geri kalmışlığın nedeni kendi bünyelerinde aranmış ve artık çağa ayak uydurmanın gerektiği vurgulanmıştır. Toplumda yaşanan yanlışlıklara diğer ülkelerle kıyaslama yapılarak çareler

üretilmiştir. Mesela Uygurlarda görülen erken evliliğin yanlışlıkları anlatılmış diğer ülkelerde evlenme yaşının daha yüksek olduğu dile getirilmiştir. Bir başka örnek ise çok eşlilik. Bir kişinin özellikle erkeklerin birden çok evlilik yapması ve bunun yanlış olduğu değerlendirilmiştir. Okuma oranının düşük olması çocukları okutmak yerine evlendirmenin yanlış olması, kız çocuklarının okutulmayıp erken yaşta evlendirilmesi gibi konular toplumun büyük sorunları olarak değerlendirilmiştir (Yeloğlu, 2018: 306-396).

Hacı Şevki Kutluk dönemin önemli Ceditçilerindendir. Bu nedenle gazetesinde bölgede açılan Cedit okulları, okulların durumu, okullara yapılan yardımlar, okullardaki dersler ve ders içerikleri gibi konulara sıkça yer vermektedir.

Gazetede hemen her sayıda dikkat çeken bir bölüm ise dünyadaki gelişmelerdir. Gazete, kendi bölgelerindeki gelişmeleri yazmakla birlikte dünyadaki gelişmelerden de halkı haberdar etmiştir. Bu da gazeteyi bölgesel olmaktan çıkarıp ona uluslararası bir boyut kazandırmaktadır.

Gazetede dünyevî konularda yazılar yer almakla birlikte dinî konularda da yer almaktadır.

Sosyal Hayat

Kutluk Şevki'nin gazete çıkarmasındaki başlıca amacı halkı içinde bulunduğu gaflet uykusundan uyandırmak, halkı aydınlatmaktır. Bu nedenle gazetesinde sosyal hayat ile ilgili konulara geniş yer vermiştir. Bu tür yazılarda toplumun geri kalmışlığı, içinde bulunan durum, toplumun aydınlanması, memleketin gelişmesi için yapılması gerekenler, yapılmayan veya yapılamayan durumlar üzerinde durulmuştur. Sosyal içerikli yazılarda dönemin baskıcı idarecilerinden olsa gerek çoğu zaman yazar belirtilmemiştir. Ancak gazetenin başmuharriri Kutluk Şevki tarafından yazıldığı düşünülmektedir.

4 Ekim 1934 tarihli Yeni Hayat gazetesi “*Yigirmi Üç Yıl*” başlıklı bir yazı ile başlamıştır. Yazının yazarı belirtilmemiştir. Yazıda, 1911 yılında cumhuriyetin kurulmasından beri geçen sürede Doğu Türkistan'da yaşayan kişiler tarafından hiçbir faaliyette bulunulmadığı, milletin ıslahı için hiçbir şey yapılmadığı, halkın gaflet uykusundan uyanmadığı tarzında öz eleştiri yapılmış ve bundan sonra ders alıp memleketin gelişmesi için çalışmanın gerektiği vurgulanmıştır (Yeni Hayat, 4 Ekim 1934, s. 8).

Gazetenin aynı sayısında yine yazarın belirtilmediği “*Anamın Ölgeni mana Yaraştı*” başlıklı bir yazıda memlekette bazı vicdansız kişiler tarafından ticarete yapılan haksızlıklar, fakara halka yapılan eziyetler dile getirilmiştir (Yeni Hayat, 4 Ekim 1934, s. 8).

29 Ekim 1934 tarihli Yeni Hayat gazetesinin ilk yazısı “*Keneş, Meşveret ve İstibdad*” başlıklı bir yazıdır. Yazıda keneş ve meşveretin önemi, istibdadın zararı, umumi keneş meşveretler ile gelecekte yurdu abat, halkı mesut etmek gerektiği vurgulanır (Yeni Hayat, 29 Ekim 1934, s. 11).

3 Ocak 1935 tarihli gazete yer alan baş makale “*İlmi Maarif Mektebi*” başlıklı bir yazıdır (Yeni Hayat, 3 Ocak 1935, s. 29). 51. sayı “*Umumi Halk Saadeti Adalet ve İttifaktır*” başlıklı bir yazı ile

(Yeni Hayat, 1 Nisan 1935, s. 51), 74. sayı “*Kaşgar’daki Hatun Kızların Kiyimlibas Asbablarıdaki Tekliler*” başlıklı bir yazı ile başlamıştır (Yeni Hayat, 1 Temmuz 1935, s.74). Dikkat çeken husus gazetenin başyazılarının sosyal içerikli olmasıdır. Bu yazıların hiçbirinde yazar belirtilmemişse de Kutluk Şevki tarafından yazıldığı tahmin edilebilir. Yazılar toplumdaki aksaklıkları, yanlışlıkları, geri kalmışlığı, dile getiren ve bunların düzeltilmesi için yapılması gerekenleri anlatan yazılardır.

Kız çocuklarının okutulmadığını ve buna bağlı olarak kızların okul terbiyesi, ana terbiyesi almadan yetişmesi, erkeklerin türlü rezaletler ve kötü huylarla bir ömür geçirmesi, kızların kocaya varıp kocadan ayrılmayı adet edinmesi, gençlik dönemi geçip yaşlılıklarında, genç kızları yoldan çıkarıp kızlara koca, kocalara kız bulmayı adet edinilmesi gibi sosyal hayattaki yanlışlıklar “*Bizde Kız Balalarını Okutuş Yok*” başlıklı bir yazıda eleştirilmiştir (Yeni Hayat, 29 Ekim 1934, s. 11).

Gazetenin 146. sayısında Abdullah İbrahim “*Almak ve Satmaktaki Natogruluklar Yokalsun*” başlıklı yazısında toplumda çoğalan hilelerden yakınmaktadır. Ticarete yapılan haksızlıkları ve yalan yere menfaat için edilen yeminlerden şikayet etmektedir (Yeni hayat, 2 Nisan 1936, s. 147).

Eğitim

Uygur yenileşme sürecinde eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Mısır, Kazan, İstanbul gibi önemli merkezlerde eğitim alan Kutluk Şevki, Kaşgar’a döndükten sonra henüz gazeteciliğe başlamadan önce dönemin aydınları ile birlikte eğitim faaliyetlerinde bulunmuş, yeni okullar açmış bu okullarda öğretmenlik yapmıştır. Bu nedenle memleketinde olan her türlü eğitim faaliyetine gazetesinde yer vermiştir. Gazetede eğitim haberleri genellikle açılan okullar, hayırseverler tarafından bu okullara yapılan yardımlar ve okullardaki eğitim faaliyetleri şeklinde yer almaktadır. Özellikle hayırseverlerin yaptıkları yardımlara geniş yer vererek bu yardımlar teşvik edilmektedir.

Yeni açılan bir okul, 4 Ekim 1934 tarihli gazetede “*Kaşgar Maarif Hareketi*” başlıklı bir yazıda yer almaktadır. Yazarın belirtilmediği bu yazıda Kaşgar’da açılan bir öğretmen okulundan ve okulun kırk kadar talebesi olduğundan bahsedilir. Gazetenin aynı sayısının son bölümünde hayırseverler tarafından talebelere yapılan yardım haberi vardır (Yeni Hayat, 4 Ekim 1934, s. 8).

Yenihisar’da Maarif Şubesi tarafından dört okul açılması, bu okullarda okutulan dersler, okullarda kimlerin hizmet ettiği, hayırseverler tarafından bu okula yapılan yardımlar ve yardımları yapanların isimleri, yardım miktarları ve Aksu Mektebi’nde düzenlenen bir gece gazetede haber değeri taşıyan yazılar arasındadır (Yeni Hayat, 3 Ocak 1935, s. 29).

İlmi müfettiş Mahmut Tahir İsazade “*Artuş’da Mektep*” başlıklı yazısında Artuş’taki okullar hakkında geniş bilgi verir. On yedi yerde okul olduğunu bu okullarda üç dört aydan beri talebe okuduğunu söyler. Yaptığı incelemede okula gelemeyen talebeler olduğunu tespit ettiğini ve bunlar için eski okulları tamir ederek çocukların okullara alındığını, hiçbir erkek çocuğun okuldan mahrum kalmadığını belirtir. Kızların gideceği okullar için de ciddi çalışmalar yapıldığını vurgular. Yakın zamanda kızların da erkekler gibi olacağını söyler. Aynı zamanda öğretmenlerden hiçbir çocuğun

okuldan mahrum bırakılmamışını rica eder. Okullara yaptığı kitap yardımından dolayı Emin Hacı adlı kişiye teşekkür eder (Yeni Hayat, 1 Temmuz 1935, s. 74).

Yurt Haberleri

Kutluk Şevki'nin gazete çıkarmasındaki amaçlarından biri de halkın memlekette olan biten her şeyden haberdar olmasını sağlamaktır. Çıkarılan bu gazetede memlekette olan biten her şey bazen yapılan bir hırsızlık olayı (Yeloğlu, 2018: 312) bazen yapılan bir ameliyat (Yeloğlu, 2018: 326) gazetede yer almıştır.

4 Ekim 1934 tarihli gazetede yazarının belirtilmediği bir yazıda İli şehrinden gelen kişilerden alınan bilgilerle İli'deki hükümet işleri, eğitim faaliyetleri hakkında bilgiler verilmektedir (Yeni Hayat, 4 Ekim 1934, s. 8). Gazetede İli'deki hükümet işlerinin yanı sıra bir eve giren hırsızların haberi de yer almaktadır (Yeni Hayat, 29 Ekim 1934, s. 11). “*Hoten Ahvali*” başlıklı, yazarının belirtilmediği başka bir yazıda Hoten şehrindeki gelişmeler yer almaktadır. Kaşgar'da açılan bir hastane, hastanenin kapasitesi, tedavi ettiği kişilerin sayısı, hastalıklarının neler olduğu gazetede haber olarak verilmiştir (Yeni Hayat, 3 Ocak 1935, s. 11).

Kaşgar'da yapılan bir ameliyat “*Kaşgar'da Acaip Tibbi Apratse*” başlığıyla gazetede yer alır. Ameliyatın acayip olması kendini hamile zanneden bir kadının karnından çok miktarda bez çıkarılmasıdır. Ameliyat, İsveç Misyon Hastanesinde Rus, İsveç ve Türk doktorlar tarafından yapılmıştır. Bunu yanı sıra bir hastanın ameliyatla böbreğinden taş çıkarılması gazetede yurt haberleri arasında verilir (Yeni Hayat 1 Nisan 1935, s.51).

Kaşgar'da bir banka açılması ve bu bankanın yaptıkları işler, Küçerli yardımseverlerin Kaşgar'daki okullara maddi yardımda bulunması, Artuş'da eğitime maddi yardımda bulunanların isimleri ve yaptıkları yardım miktarları gazetede tek tek verilmiştir (Yeni Hayat, 1 Temmuz 1935, s.74).

1935 yılının kışından beri salgın olan ağır sızı gibi hastalıklar için yapılması gerekenler halkın dikkat etmesi gereken temizlik kuralları “*Ten Saklık Üçün*” başlıklı yazıda yazar belirtilmeden verilmiştir (Yeni Hayat, 1 Temmuz 1935, s.74).

Dış Haberler

Yeni hayat gazetesinin yayın politikası sadece kendi memleketinden haberler vermek değil aynı zamanda “*Harici Ahval*” başlığı altında diğer ülkelerdeki gelişmeler hakkında da halkına bilgi vermektedir. Bu yazıların altında bir yazar adı bulunmamakla birlikte gazete idaresi tarafından yazıldığı büyük ihtimaldir. Bu tür yazılarda diğer ülkelerde olup biten her şey, ulaşılabilen her türlü bilgi gazetede haber olarak verilmiştir.

3 Ocak 1935 tarihinde çıkan 29. sayında Amerika ve İngiltere'nin Japonya'ya karşı birleştiği, Avrupa hükümetlerinin de Japonya'nın sanat ve ticarete gelişmesinin kendi çıkarlarına ters olduğu için Amerika ve İngiltere yanında yer alacağı hakkında görüş beyan edilir. Aynı sayıda Almanya ve

Fransa'daki siyasi gelişmeler ve İran'da yapılacak büyük bir kutlama hakkında bilgi verilir (Yeni Hayat, 3 Ocak 1935, s. 29).

Habeşistan'da İtalyan konsoloslukuna yapılan bir saldırının iki devlet arasında düşmanlığa neden olduğu İtalyanların Habeşistan'a saldırması sonucu 160 İtalyan askerinin, 100 Habeşistan askerinin öldüğü çok sayıda askerin yaralandığı gazetede “*Harici Dünya*” başlığı altında verilen başka bir haberdir (Yeni Hayat, 31 Ocak 1935, s. 35).

1 Temmuz 1935 tarihli gazetede “*Harici Dünya*” başlığı altında 5 Mayıs 1935'te Ankara'da yapılan havacılık gösterisi hakkında bilgi verilmiş, gösteriye kimlerin katıldığı belirtilmiştir. Kazan'da görme engelliler için basılan bir kitap da gazetede harici haber olarak yer almıştır (Yeni Hayat, 1 Temmuz 1935, s.74).

Sonuç

Cedit tarzı okulların açılması matbaanın kurulması ve buna bağlı olarak gazetelerin çıkması, çok sayıda kitabın basılması Doğu Türkistan'ı mevcut durumundan farklı bir hayat anlayışına yöneltmiştir. Eski usul eğitimden çağdaş eğitime geçilmiş, modern çağa uygun konular derslerde işlenmiştir. Topluma sadece Cedit okulları ile değil aynı zamanda matbaalarda basılan çeşitli kitaplarla ve gazeteler ile ulaşılmaya çalışılmıştır.

Kendi içine kapanmış ve çevreden haberdar olmayan halk, bir taraftan yapılan özeleştirilerle kendine çeki düzen vermeye diğer taraftan da gazetede çıkan haberlerle hem kendi ülkesinde hem de ülke dışında dünyadaki sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve teknolojik gelişmelerden haberdar olmaya başlamıştır.

Gazete ve dergilerle halka ulaşip onları aydınlatma fikrinin ortaya çıkmasında Hacı Kutluk Şevki önemli bir yere sahiptir. Yayımladığı gazete ve dergilerle bunu da başarmıştır. Bu başarının bedeli yönetim tarafından tutuklanarak yok edilmek olmuştur. Bundan dolayı sonraki yayımlanan gazete, dergi ve ders kitaplarında Hacı Kutluk Şevki adı pek gündeme getirilmemiş ve adeta unutturulmuştur. İsmi unutturulmaya çalışılsa da onun yaptıkları baskı altında yaşayan Doğu Türkistan Türkleri için birer ümit kaynağı olmuştur.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2008). *Doğu Türkistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baran, L. (2007). “Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi”, *Bilig*, S. 42, s. 191-211.
- Demirağ, Y. (2014). 1755-1949 Arası Doğu Türkistan. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 229-245.
- Emet, E. (2013). “Doğu Türkistan Meselesinin Dünü ve Bugünü”, *Yeni Türkiye*, S. 54, *Türk Dünyası Özel Sayısı 2*, Ankara. s. 1987-2003.
- Emican, A. vd. (2006). *Uygur Edebiyatı Tarihi*. Beyjing: Milletler Neşriyatı.

- Koraş, H. (2015). *Vatan Şairi Bir Uygur Mehemmetimin Obulkasımov (Almasbek)*, Konya: Kömen Yayınları.
- Qarluq, A. J. (2009). “Uygur Yenileşme Sürecindeki İstanbul Ekolü ve Onun Bazı Temsilcileri Üzerine”, *Türk Kültürü*, 2009/2, Ankara, s. 290-328.
- Kaşgarlı, S. M. (1998). “Uygur Türkleri Edebiyatı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 20, Ankara: s. 520-541.
- Şirin User, H. (2006). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tevekkül, Mihrullah (2014). “Uygur Ceditçilik Hareketinde Qutluq Hacı Şewqiy’nin Yeri ve Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu (18-21 Mart 2014)*, C. 2, Niğde: Niğde Üniversitesi-Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi-M. Aknulla Devlet Pedagoji Üniversitesi, s. 2681-2694.
- Yeloğlu, A. (2018). *Kaşgar’da 1923-1940 Arası Basılan Yayınların Dili: Çağatayca ve Yeni Uygurca İle Karşılaştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yeni Hayat Gazetesi* (1933-1937). Kaşgar: Kaşgar Vilayeti Maarif Nezareti.